

XARİCİ İQTİSADİ FƏALİYYƏT MİLLİ İQTİSADİYYATIN İNKİŞAF AMİLİ KİMİ

H.H. Aslanov, H.D. Nəcəfi

Bakı Dövlət Universiteti, Bakı, Azərbaycan
e-mail: dosent1966@mail.ru

Xülasə. Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı onun düzgün inkişaf istiqamətinin seçilməsini tələb edir. Dünya təcrübəsi göstərir ki, ölkənin milli iqtisadiyyatı və milli bazarının formalaşması digər ölkələrlə azad rəqabət şəraitində mümkün olur və daha yüksək inkişafa gətirib çıxarır. Burada başlıca vəzifələrdən biri də ölkənin iqtisadi siyasətində beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın bu və digər formasının seçilməsidir. Dövlətlər beynəlxalq əmək bölgüsündə məhz beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın bu və digər formasına üstünlük verməklə iştirak edirlər. Məqalədə bu və digər məsələlər öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: milli iqtisadiyyat, iqtisadi təhlükəsizlik, xarici ticarət, xarici iqtisadi siyasət.

FOREIGN ECONOMIC RELATIONS AS FACTOR IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

H.H. Aslanov, H.D. Najafi
*Baku State University, Baku,
Azerbaijan*

Abstract. The features of the national economy of each country requires the right choice of the direction of development. World experience shows that the national economy and national market of the country is formed and develops in interconnection and free competition with other countries. At the same time, the main task is to prefer some form of international economic integration in the economic policy of the state. Countries participate in the international division of labor, preferring some form of international economic cooperation. In the article, these and other questions were theoretically studied.

Keywords: national economy, economic security, international trade, economic policy.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИКА И РОЛЬ ВНЕШНЕЭКОНОМИЧЕСКИХ СВЯЗЕЙ В ЕЕ РАЗВИТИИ

Г.Г. Асланов, Г.В. Наджафи
*Бакинский Государственный Университет,
Баку, Азербайджан*

Резюме. Формирование национальной экономики каждой страны требует правильного выбора направления развития. Мировой опыт показывает, что национальная экономика и национальный рынок страны формируется и развивается во взаимосвязи и свободной конкуренцией с другими странами. При этом главная задача состоит в предпочтении той или иной формы международной экономической интеграции в экономической политике государства. Страны участвуют в международном разделении труда, отдавая предпочтение той или иной форме международного экономического сотрудничества. В статье были теоретически изучены эти и другие вопросы.

Ключевые слова: национальная экономика, экономическая безопасность, международная торговля, внешнеэкономическая политика.

---

1. Giriş

İqtisadi təlimlər tarixindən məlumdur ki, milli iqtisadiyyat nəzəriyyəsi özünün sistemli tədqiqini F. Listin “Siyasi iqtisadiyyatın milli sistemi” əsərində tapmışdır (1841). Belə ki,

siyasi iqtisadiyyatın milli sistemi nəzəriyyəsində hər şeydən əvvəl iqtisadiyyata dinamik bir sistem kimi baxılaraq, insan amilinə və iqtisadi proseslərə dövlətin müdaxiləsinin forma və istiqamətlərinə xüsusi diqqət yetirilir. Bu baxımdan milli iqtisadiyyat öz köklərini siyasi iqtisadın tarixi məktəbinin nümayəndələri olan Q. Şimollerin, V. Zombartın, A. Oykenin tədqiqatlarından götürülür.

Müxtəlif iqtisadi ədəbiyyatlarda “milli iqtisadiyat” anlayışına verilən izah onu daha aydın işıqlandırmaya imkan verir. Milli iqtisadiyyat və yaxud milli iqtisadi sistem-bir ölkənin iqtisadi sistemi olmaqla bütün amillərin (daxili, xarici, iqtisadi, qeyri-iqtisadi) kompleksini əhatə edir və onların inkişafı, fəaliyyəti və s. ilə şərtlənən ümumi iqtisadi qanunauyğunluqları özündə əks etdirir [6, səh.47]. Məlumdur ki, milli iqtisadiyyat hər hansı təsərrüfat forması və ya formasiya ilə bağlı bir kateqoriya olmayıb, özündə cəmiyyətin iqtisadiyyatının müxtəlif inkişaf pillələrini, strukturunu, səviyyəsini milli xüsusiyyətlər baxımından əks etdirir. Bu baxımdan A.P. Qradov düzgün qeyd edir ki, milli iqtisadiyyat dedikdə, söhbət heç də tək bir millətə mənsub olan iqtisadiyyatdan getmir. Bu bütöv cəmiyyət, ümumidövlət səviyyəsində fəaliyyət göstərən və həmin cəmiyyətdə yaşayan bütün xalqa məxsus olan və onun mənafelərini ifadə edən iqtisadiyyatdır [7, səh.80]. Hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı sosial, təşkilatı, elmi-texnoloji sistem kimi nəzərdən keçirilə bilər.

Bəzi iqtisadçılar milli iqtisadiyyat dedikdə beynəlxalq iqtisadiyyatla qarşılıqlı əlaqə və asılılıqda olan ayrı-ayrı ölkələrin inzibati ərazi sərhədləri üzrə təbii-coğrafi, iqtisadi-sosial və texniki-texnoloji fərqlərinə görə bölünən müstəqil təsərrüfat sistemlərini başa düşürlər.

Qeyd etmək lazımdır ki, bazar iqtisadi sistemi şəraitində respublikamızda formalaşan milli iqtisadiyyat daha çox öz xarakterik cəhətləri ilə fərqlənən sərbəst bazar iqtisadiyyatın milli modeli kimi nəzərdən keçirilir [4, səh.83].

Müstəqillik qazandıqdan sonra respublikanın qarşısında duran əsas məsələlərdən biri ölkə iqtisadiyyatının dünya təsərrüfatına səmərəli inteqrasiyasını təşkil etməklə iqtisadi artıma nail olmaq vəzifəsi olmuşdur.

Məlumdur ki, inkişaf mərhələsində olan hər hansı bir ölkə kimi Azərbaycanda formalaşan açıq bazar iqtisadiyyatı modelinin xarakteri hər şeydən əvvəl iqtisadi inkişafın start vəziyyətindən, milli iqtisadiyyatın formalaşmasını şərtləndirən tarixi-siyasi amillərdən, həyata keçirilən islahat modelindən, müxtəlif mülkiyyət formalarının nisbətindən, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin forma və miqyasından, ümumən qeyri-iqtisadi amillərdən və s.-dən asılı olaraq müxtəlif ola bilər. Fərqli cəhətlərinə baxmayaraq, inkişaf mərhələsində olan respublikamızda formalaşan milli iqtisadiyyatın fəaliyyəti əsasən milli iqtisadi təhlükəsizliyin,

milli maraqların reallaşmasına, ölkənin beynəlxalq miqyasda rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsinə və nəhayət, onun dünya təsərrüfat sistemində daha səmərəli inteqrasiyasını təmin etməyə istiqamətlənir.

2. Milli iqtisadiyyat və onun inkişafını şərtləndirən amillər

İqtisadiyyatın formalaşdırılmasında onun düzgün inkişaf istiqamətinin seçilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir [1, səh.124].

Ümumiyyətlə, hər bir ölkənin iqtisadiyyatının inkişafı aşağıdakı özünəməxsus bir çox amillərlə şərtlənir [8, səh.50]:

- Təbii resurslar balansı və ondan istifadə dərəcəsi;
- Yığılmış kapitalın kəmiyyəti;
- Cəmiyyətin demoqrafik quruluşu;
- Milli mentalitet və dini inanların xüsusiyyəti;
- Ölkənin ictimai-siyasi və dövlət quruluşu;
- Ölkənin dünya iqtisadiyyatına qovuşması dərəcəsi.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadi inkişafın təmin edilməsində mühüm şərtlərdən biri, ölkənin xüsusiyyətinə uyğun inkişaf tendensiyasının seçilməsidir.

İqtisadiyyatın inkişafının əsas tendensiyaları islahatların kursunun seçimindən asılıdır. Təcrübə göstərir ki, islahatların həyata keçirilməsində standart yanaşmalardan (qərb iqtisadiyyatının 50-ci illərdəki təcrübəsindən) istifadə olunması heç də bütün hallarda iqtisadiyyatın mövcud səviyyəsinə uyğun gəlmir.

Radikal liberalizm ideologiyası, azad rəqabətdən irəli gələn monetarizm, iqtisadi siyasət demək olar ki, üç istiqamətdə özünü qabarıq büruzə verir: liberallaşdırma, özəlləşdirmə və pul kütləsinin ciddi planlaşdırılması vasitəsilə stabilləşdirmə. Bir şeyi nəzərə almaq lazımdır ki, iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafını inkar etməklə monetar kursun davam etdirilməsi iqtisadiyyatın durğunluğa sürüklənməsini zəruri edə bilər.

Dünya iqtisadi ədəbiyyatında iqtisadiyyatın transformasiyasının iki əsas variantı qeyd olunur. Birincisi, “şok terapiyası” variantı qısa müddətdə maksimum radikal tədbirlərin həyata keçirilməsini nəzərdə tutur. İkincisi, islahatların mərhələlər və ardıcılıq üzrə dərinləşməsinə əsaslanır və “qradualizm siyasəti” adını almışdır.

Birinci model əsasən Polşada, Almaniyada reallaşdırılmışdır. Bu islahatların ideologiyası barədə Çexiya prezidenti Vaçlav Qavel obrazlı şəkildə belə fikir söyləmişdir ki, “uçurumu iki tullanmaya dəf etmək mümkün deyil” əgər sürətli dəyişikliklər mümkündürsə, ondan imtina etmək olmaz. Polşanın və digər ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, makrosistemdəki

bəzi dəyişikliklər çox tez bir vaxtda baş verə bilər: qısa müddətdə kiçik sahibkarların fəaliyyəti ilə bağlı məhdudiyətlər aradan qaldırılır, bazarın liberallaşdırılması və valyuta nəzarətinin ləğv edilməsi həyata keçirilir. Lakin real, dərin dəyişikliklər çox ləng həyata keçir. Əlbəttə özəlləşdirməni kiçik bir müddət ərzində başa vurmaq olar, ancaq bundan sonra onun nəticələrini onilliklərlə korrektə etmək lazım gəlir. Radikal islahatların birinci variantını qəbul edən islahatçılar xalqın inamını qazanmaq üçün tez nəticələr əldə etmək, onları qoruyub saxlamaq və gələcək dəyişikliklərlə təminat almağa çalışırlar.

İkinci variant isə islahatların mərhələlər üzrə aparılmasını nəzərdə tutur ki, bu zaman ilk əvvəl kənd təsərrüfatında və böhran içində olan digər sahələrdəki məhdudiyətlər aradan götürülür. Sonradan isə institusional strukturun zəruri elementləri yarandıqca bu proses iqtisadiyyatın digər sahələrinə də şamil edilir. Belə strategiya islahatların həyata keçirildiyi ilk dövrlərdə effektivliyin və gəlirlərin artımına əsaslanır və gələcəkdə daha dərin çətin dəyişikliklərə stimül yaradır.

Ümumiyyətlə, məlumdur ki, bazar iqtisadiyyatı sistemində ölkələri fərqləndirən əsas makroiqtisadi göstərici kimi ÜDM-in artım tempi çıxış edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, ÜDM-in yüksək artım tempi həmin ölkədə yüksək həyat səviyyəsi demək deyil. Hər bir konkret ölkədəki şəraitin dəyişməsi nəticəsində ölkələr bir qrupdan başqa qrupa keçə bilərlər. Buna baxmayaraq hər bir halda iqtisadiyyatın inkişaf tempi iki faktordan asılı olacaqdır:

1. Təbii resurslar, insan kapitalının keyfiyyəti, bazarın mastabı və əhalinin sayını əhatə edən potensial inkişaf bazasından;

2. Həmin ölkələrin hökumətləri tərəfindən seçilmiş inkişaf strategiyasından.

Axırıncı faktor strateji məsələlərin həllində bütün hökumətlərin üzərinə böyük məsuliyyət qoyur. Rusiyanın iqtisadi nəzəriyyə sahəsində mötəbər sayılan jurnalında aparılan belə bir təhlildə Azərbaycanın ÜDM-in artım tempinə görə dünya ölkələri arasında qabaqcıl ölkələrin siyahısına daxil edilməsi bizdə nə qədər fəxr hissi yaratsa da, bu heç də, o demək deyildir ki, bizdə artıq bu tempi daima saxlamaq və ya onu artırmaq təminatı mövcuddur.

Fikrimizcə, bu təminatı yaratmaq üçün aşağıdakı tədbirlərin ardıcıl surətdə həyata keçirilməsi zəruridir:

-işgüzar biznes qaydalarının müəyyən edilməsi məqsədilə institusional dəyişikliklərin həyata keçirilməsi;

-rəqabətqabiliyyətliliyin gücləndirilməsi, xərclərin azaldılması məqsədilə dövlət yeni texnologiyaların tətbiqinə, istehlakın azaldılmasına, enerji və materialların qənaətini şərait

yaradan fəaliyyəti həyata keçirməlidir. Vergitutmanın stimullaşdırıcı rolu artırılmalı, ölkədə xaricdən gətirilən avadanlıq və texnologiyalara görə rüsumların tutulması qaydaları dəyişməlidir;

-hökumət əhalinin optimal məşğulluğunu tənzimləməlidir;

-işgüzar aktivliyin oyanışı və makroiqtisadi stabillik maliyyə bazarının formalaşmasına şərait yaratmalıdır. Kommersiya banklarının sərbəst maliyyə vəsaitlərinin sənaye və kommersiya sahibkarlığının inkişafına investisiya olunmasına şərait yaratmaq və bu məqsədlə investisiya kreditlərinə görə faiz dərəcələrinin azaldılması üçün mərkəzi Bankın tənzimləyici təsirindən istifadə etmək lazımdır;

Nəhayət, bir şeyi qeyd etmək istərdik ki, bütün göstərilən tendensiyaların reallaşması makroiqtisadi sabitlik şəraitində mümkün ola bilər.

3. Xarici iqtisadi əlaqələrin milli iqtisadiyyata təsiri

Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir ölkənin milli iqtisadiyyatı və milli bazarı ancaq digər ölkələrlə qarşılıqlı əməkdaşlıq və rəqabət nəticəsində formalaşır və inkişaf edir. Bu zaman meydana çıxan əsas problem dövlətin iqtisadi siyasətində beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın hər hansı formasına üstünlük verməsi məsələsidir [3]. İqtisadi ədəbiyyatlarda beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın üç tipi xüsusi seçilir. Birincisi, daha çox Qərbi Avropa yolu adlanır. Bu, milli və beynəlxalq mənafeələrin tarazlığı əsas götürən, inkişaf etmiş Avropa ölkələrin vahid valyutasına əsaslanan ümumi bazar yaratmaq cəhdidir. Bu gün Maastrix və Şengen müqavilələrinin şərtlərinin reallaşdırılması nəticəsində bu proses artıq fəaliyyət göstərir. Beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın ikinci yolu geri qalmış ölkələrdə mövcud olan və son nəticədə ölkələri bir çox hallarda inkişaf etmiş ölkələrin xammal əlavəsinə çevrilməsinə gətirib çıxaran açıq iqtisadiyyat tipidir. Dünya iqtisadi əlaqələrinin qarşılıqlı qovuşmasının üçüncü yolu zəif inkişaf etmiş ölkələrin tədricən, mərhələ-mərhələ, perspektiv milli mənafeələrini nəzərə alaraq dövlətin yeritdiyi güclü, eyni zamanda optimal, liberal və himayədar iqtisadi siyasət nəticəsində dünya təsərrüfatına qovuşması yoludur. Məhz bu formada respublikamızın dünya iqtisadiyyatına qovuşması prosesi milli inkişaf üçün məqbul hesab edilməlidir.

Milli iqtisadiyyat və milli bazarın formalaşması və inkişafına xarici iqtisadi əlaqələr də güclü təsir göstərir. Daxili inkişaf amillərinin məhdud olduğu inkişaf şəraitdə mövcud təbii resurs, elmi-texniki istehsal imkanlarından maksimum istifadə etməklə, ixrac potensialının artırılması, xüsusilə obyektiv zərurətə çevrilir [2, səh.135]. Bu isə öz növbəsində müvafiq vergi, gömrük, kredit habelə, himayədar siyasətin yeridilməsini tələb edir. Bu problemin həllində

xarici sahibkarların və investorların bu prosesə cəlb olunması xüsusilə əhəmiyyətlidir. Respublikamızda ixrac potensialını artırmaq üçün ilk növbədə neft və qeyri-neft məhsullarının həm xammal, həm də onların emalını dərinləşdirmək, neft və neft-kimya məhsullarının istehsalının artırılması, habelə sənaye müəssisələri kompleksi hesabına birgə müəssisələr təşkil etmək mühüm istiqamətlərdən hesab olunmalıdır.

Əlbəttə, inkişaf mərhələsində ölkənin qarşısında duran sosial, iqtisadi, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi ilə bağlı perspektiv mənafeələr baxımından bu proseslərin qiymətləndirilməsi meyarı hər bir konkret halda müxtəlif ola bilər. Açıq bazar prinsiplərinə uyğun iqtisadiyyatın formalaşdırılması, milli istehsalçıların ixrac istiqamətində stilullaşdırılması bazarın fəaliyyətinin mühüm tipləri olan istehsalın səmərəliliyi və sosial ədalətin sıx uzlaşdırılmasını tələb edir. Məlumdur ki, istehsalın səmərəliliyinə bazarın olan tələblərini ziddiyyətli reallaşdırmaq, bir tərəfdən cəmiyyətdə sosial differensiasiyamı gücləndirir, digər tərəfdən isə səmərəsiz fəaliyyətə görə müflisliyə düşər edir. Bu proses rəqabətin daha sərt olduğu xarici iqtisadi fəaliyyətdə özünü daha kəskin biruzə verir.

Ümumiyyətlə, milli iqtisadiyyatlar inkişaf səviyyəsindən asılı olmayaraq müxtəlif quruluşa malik olurlar. Belə ki, məlum tarixi, iqtisadi, təbii və s. şərtlərdən asılı olaraq ayrı-ayrı ölkələr müxtəlif qrup məhsullar üzrə ixtisaslaşirlar. Buna uyğun olaraq son nəticədə əmtəə, xidmət və kapitalın idxal və ixracının həcmi və quruluşu iqtisadiyyatın strukturundan, xüsusən xarici iqtisadi əlaqələrin xarakterindən asılı olur. Bu məqsədlə milli iqtisadiyyatın xarakterinə beynəlxalq ticarətin təsirini aşkara çıxarmaq üçün aşağıdakı göstəricilərdən istifadə məqsəduyğun hesab edilə bilər [5, səh.32]:

-Ölkə əhalisinin beynəlxalq ticarətdən asılılıq əmsalı- bu ölkə daxilində istehlak olunan bütün əmtəə və xidmətlərin xaricdən daxil olan əmtəə və xidmətlərin həcminə nisbəti kimi müəyyən olunur;

-İdxal və ixraca meyllilik- bu idxal və ixracın milli gəlirə nisbəti kimi müəyyən edilir;

-İdxal və ixracın elastikliyinə qiymət və gəlirə nisbəti- bu gəlir və qiymətin nisbət dəyişməsindən asılı olaraq idxal və ixracın nisbi dəyişməsi kimi müəyyən edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın formalaşmasında bu və ya digər amilin rolu müxtəlif ola bilər. Burada əsas məsələ mövcud iqtisadi potensialdan və subyektiv amillərdən mümkün qədər səmərəli və məqsədyönlü istifadə olunması məsələsidir.

Şübhəsiz ki, müasir dövrdə hər bir dövlətin iqtisadi həyatında mərkəzi yeri xarici ticarət, iqtisadi, elmi-texniki əməkdaşlıq, istehsal, elm və texnika sahəsində ixtisaslaşma və kooperasiya, inşaat, nəqliyyat, sığorta, hesablaşma, kredit və digər bank əməliyyatları

sahəsində əməkdaşlıq, eləcə də müxtəlif xidmətlərin göstərilməsini əhatə edən xarici iqtisadi fəaliyyət tutur.

Ümumiyyətlə, xarici iqtisadi fəaliyyət dedikdə, ticarət, birgə sahibkarlıq, müxtəlif xidmətlərin göstərilməsi və beynəlxalq əməkdaşlığın digər formaları da daxil olmaqla xarici iqtisadi əlaqələrin həyata keçirilməsinin istehsal-təsərrüfat, təşkilati-iqtisadi və operativ-kommersiya vasitələri başa düşülür.

Xarici iqtisadi fəaliyyətlə (XİF) xarici iqtisadi əlaqələri fərqləndirmək lazımdır. Xarici iqtisadi əlaqələr təsərrüfat-ticari və dövlətlərarası iqtisadi münasibətlərin digər formalarını əhatə edir. XİF-in xarici iqtisadi əlaqələrdən fərqi ondan ibarətdir ki, o, dövlətlərarası səviyyədə deyil, XİF iştirakçıları adını almış ayrıca təsərrüfat subyektləri (mülkiyyət formasından asılı olmayaraq müəssisə, təşkilat, idarələr) səviyyəsində həyata keçirilir.

XİF-in iştirakçıları xarici bazar və xarici tərəfdaşların, idxal və ixrac mallarının nomenklaturasının, müqavilənin dəyər və qiymətinin, çatdırılma müddətinin və hesablaşma formasının seçilməsində müstəqildirlər.

Hazırda xarici iqtisadi fəaliyyətin müxtəlif formaları bu və ya digər qərarın qəbul edilməsində tam müstəqil olan təsərrüfat subyektləri tərəfindən həyata keçirilir. Eyni zamanda XİF iştirakçıları gəlir normasının artmasına, xarici tərəfdarların hesabına əldə olunan və həyata keçirilən xidmətlərin həcm və keyfiyyətinin genişlənməsinə şərait yaradır.

XİF-ə birbaşa təsir göstərən amillər çoxdur: dünya ölkələrinin iqtisadi inkişaf səviyyəsinin qeyri-bərabərliyi, insan, xammal və maliyyə resurslarının müxtəlifliyi, dövlətlərin elmi-texniki inkişaf səviyyəsinin müxtəlifliyi, onların coğrafi vəziyyəti, təbiət və iqlim şərtləri və s.

XİF, əsasən aşağıdakı növlərə bölünür [9, səh.110]:

- xarici ticarət fəaliyyəti;
- istehsal kooperasiyası;
- beynəlxalq investisiya əməkdaşlığı;
- valyuta və maliyyə-kredit əməkdaşlığı.

Bu növlərdən ən geniş istifadə ticarət fəaliyyətidir ki, bu da malların, xidmətlərin, informasiyanın və intellektual fəaliyyətin nəticəsinin beynəlxalq mübadiləsini əhatə edir.

Hər bir dövlət öz mənafeyinə uyğun xarici iqtisadi əlaqələrini həyata keçirir. Dövlətin xarici iqtisadi əlaqələri onun xarici iqtisadi siyasətinə əsasən reallaşdırılır. Ümumiyyətlə, dünya dövlətlərinin xarici iqtisadi siyasətində iki istiqamət fərqlənir: proteksionizm və azad ticarət.

Proteksionizmin tərəfdarları dövlətin öz daxili istehsalını xarici rəqabətdən qorumasını vacib hesab edirlər ki, idealda dövlət yox, bazar idxal və ixracın strukturunu formalaşdırmalıdır. Hər bir dövlət öz iqtisadi inkişaf səviyyəsinə uyğun olaraq bu iki istiqamətin birləşməsinin bu və ya digər proporsiyasını xarici iqtisadi siyasətində əks etdirir.

Milli iqtisadiyyat üçün ticarətdə liberallaşmanın geniş olması yüksək iqtisadi artım, iqtisadiyyatda geniş ixrac potensialı dövründə xarakterikdir və əksinə iqtisadi durğunluq və tənəzzül, ixrac potensialının azalması dövründə proteksionizm tərəfdarlarının arqumentlərinin əsas götürülməsi daha məqsədəuyğun olardı.

Ölkənin yüksək ixrac potensialı, rəqabət qabiliyyətli əmtəə istehsalı iqtisadiyyatın inkişafının əsas göstəriciləridir. Hər bir dövlət çalışır ki, ixracı artsın, idxalı isə azalsın. Bu zaman belə bir paradoks yaranır-millət şüurlu şəkildə istəyir ki, hər hansı bir əmtəəni versin, lakin almasın. Bəs bu ölkə daxilində istehlakın ixtisarına gətirib çıxarmır ki? Xarici iqtisadi əlaqələr milli iqtisadiyyatın makroiqtisadi tarazlığına təsir edirmi və hansı yolla?

Açıq iqtisadiyyat şəraitində xarici faktorlar-ixrac, idxal, xarici investisiya ölkədaxili istehsala, ÜMM-in səviyyəsinə və məşğulluğa təsir edir,nəticədə bu xarici faktorların köməyi ilə makroiqtisadi tarazlığa təsir göstərmək mümkündür. İxrac malları əslində xarici vətəndaşların təlabatını ödəyir, lakin o, eyni zamanda milli istehsalın həcminə, gəlirə və məşğulluğa impuls verir. Qapalı iqtisadiyyatı təhlil edərkən belə nəticəyə gəlmək olar ki, ÜMM (Y) ölkə daxili tələbə (C), investisiyaya (İ) və dövlət xərclərinə (G) sərf olunur. Bunu aşağıdakı formulda ifadə etmək olar:

$$Y=C+İ+G \quad (1)$$

Bu zaman tələb, investisiya və dövlət xərcləri ilə yanaşı ixrac da məcmu xərclərin tərkib hissəsi kimi çıxış edir, yəni o, məcmu tələbi artırır. Məcmu xərclərin daha böyük həcmi istehsalın daha yüksək tarazlı həcminə uyğun gəlir. Nəticə etibarilə ixracın həcmi ÜMM artırır. Eyni təsir xarici investisiyalar baxımından da doğrudur.

Yuxarıda göstərilən (1) düsturunda idxalı nəzərə alsaq, bu zaman onun ÜMM-in funksiyası olduğunu görürük. Başqa sözlə, idxal olunan mallara ölkə daxilində istehsal olunmuş ÜMM-in bir hissəsinin xərclənməsi gərək olur ki, bu da mallar hansı ölkədən idxal olunursa həmin ölkədə istehsalı stimullaşdırır. Bu yolla idxal ölkə daxilində istehsala sərf olunan xərclərin azalmasına gətirib çıxarır (1) düsturunda ixracı (X) və idxalı (M) yerinə yazsaq aşağıdakı düstur alınacaq.

$$Y=C+İ+G+X-M \quad (2)$$

İlk baxışdan hər hansı bir ölkə üçün bu düsturdan çıxarış birmənalıdır. İstehsalın tənəzzülü dövründə idxalı azaltmaq, ixracı isə həvəsləndirmək lazımdır. Ümumilikdə götürdükdə belə yanaşma doğrudur. Lakin yaddan çıxarmaq deyil ki, bir ölkənin ixracı digərinin idxalıdır. Nəticədə, bütün ölkələrin ixraca orientasiyası, yəni digər ölkələrin hesabına öz istehsalının stimullaşdırılması mümkün olan iş deyil.

Nəticə. Keyns nəzəriyyəsinə görə, əgər ölkənin idxalı ÜMM-in funksiyasıdırsa, onda ixracı digər ölkənin ÜMM-nin funksiyasıdır. Buradan belə nəticəyə gəlinir ki, ixracın ixtirası və ya artırılması yalnız bir dövlətin istəyindən asılı deyil, eyni zamanda digər ölkələrin ÜMM-nin artırılıb-azaltmaq istəyindən də asılıdır. Bundan başqa, ixrac mallarının xarici bazarda satış istəyi digər ölkələrin alıcılıq qabiliyyəti, həmin məhsulların istehlak etmək istəyi ilə də möhkəmlənməlidir.

Digər tərəfdən ixracın genişləndirilməsi birbaşa idxala tələbdən asılıdır. İdxal üzrə dövlət nəzarəti daxili bazarı bir çox istehlak mallarından məhrum edə və ölkədə istehlakı azalda bilər. İxrac ekspansiyası şəraitində, yəni ölkə istehsalının yalnız rəqabət qabiliyyətli ixraca yönəldilməsi zamanı daxili bazar kasıblaşır, burada ancaq qeyri- bərabər qabiliyyətli məhsullar qalır. Nəhayət, artıq qeyd etdiyimiz kimi ixracın həvəsləndirilməsi yalnız o zaman iqtisadi artıma və əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır ki, ixracdan əldə edilən gəlir digər istehsal sahələrinin saxlanmasına deyil, iqtisadiyyatda yeni struktur dəyişikliklərinə xərclənsin və bu yolla ölkə BƏB sistemində daha layiqli yer tutsun və öz üstünlüklərindən daha çox gəlir götürsün.

Cəmiyyətin iqtisadi vəziyyətini təhlil edərkən idxal və ixrac arasındakı qarşılıqlı əlaqə ön plana çəkilir. Bu qarşılıqlı əlaqə tədiyyə balansı vasitə ilə müəyyən edilir ki, bu da ölkənin ticarət balansının tərkib hissəsini təşkil edir. Qeyd edək ki, tədiyyə balansının əsasını onun saldosu-ixrac və idxal arasındakı fərq təşkil edir. İdxalın ixracı üstələnməsi mənfi saldoya səbəb olur ki, bu da xoşagəlməz iqtisadi nəticələrə gətirib çıxarır və xarici ticarət defisitinə səbəb olur. Həmin defiti aradan qaldırmaq üçün ölkə borc etməli olur, həmin borc ödənilməsi isə çox vaxt daxili istehlakın azaldılmasına səbəb olur.

Ədəbiyyat

1. Əhmədov M.A., (2009) Qloballaşma və milli iqtisadiyyatın formalaşması, Bakı, Çapaşloğlu, 430 s.
2. Səfərov S.İ., (2000) İqtisadi siyasət strategiyası: konseptual əsaslar, Bakı, Elm, 647 s.
3. Səmədzadə Z.Ə., (2009) Milli iqtisadiyyatın inkişaf meyilləri və perspektivləri, "İqtisadiyyat" qəzeti, 27 mart.

4. Abbasov Ч.М., (1994) Основные направления формирования внешнеэкономической политики Азербайджана, Баку, Сабах, 374.с.
5. Ахмедов А.Л., (1999) Теоретические и методологические проблемы внешнеэкономических связей, Баку, Элм, 167 с.
6. Бункина А.Н., (2000) Национальная экономика, Москва, 645 с.
7. Градов А.П., (2007) Национальная экономика, Санкт Петербург, 458 с.
8. Соколов В., (2007) Современный мир и национальная экономическая политика, Мировая экономика и международные отношения, М.ИНФРА, 74 с.
9. Тимошенко И.В., (2003) Таможенное регулирование ВЭД, Москва, 675 с.